

REFORMÁCIÓ ÉS KÁNON
A SZLÁV IRODALMAKBAN,
KULTÚRÁKBAN ÉS NYELVEKBEN

TANULMÁNYKÖTET

OPERA SLAVICA BUDAPESTINENSIA
SYMPOSIA SLAVICA

**REFORMÁCIÓ ÉS KÁNON
A SZLÁV IRODALMAKBAN,
KULTÚRÁKBAN ÉS NYELVEKBEN**

TANULMÁNYKÖTET

SZERKESZTETTE

István Anna

**ELTE BTK
Szláv Filológiai Tanszék
Budapest, 2018**

A kötet megjelenését a Trefort-kert Alapítvány
és a Zuglói Szlovákok Önkormányzata támogatta

SZAKMAI LEKTOROK

Tuska Tünde
Várnai Dorota

MŰSZAKI SZERKESZTŐ ÉS TÖRDELŐ
Janiec-Nyitrai Agnieszka

© Szerzők, szerkesztő

Kiadja az ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszéke
Felelős kiadó a Szláv Filológiai Tanszék vezetője
Sorozatszerkesztő Lukács István
A borítót tervezte Sellyei Tamás Ottó
Nyomdai kivitelezés Robinco Kft.
ISSN 1789-3976
ISBN 978-963-489-061-4

TARTALOM

ISTVÁN ANNA

A tanulmánykötet elé.....7

NYOMÁRKAY ISTVÁN

A reformáció jelentősége a szellemi életben9

VIG ISTVÁN

Nyelvhasználat a 16. századi Dalmáciában15

BAJZEK MÁRIA

Reformáció a 17-18. századi Muravidéken29

CSÁSZÁRI ÉVA

A 137. (138.) zsoltár szlovák-magyar, katolikus-református viszonylatban43

PAVIČIĆ MLADEN

Mojca Kumerdej *Kronosz Aratása* című regénye a szlovén reformáció és ellenreformáció tükrében.....53

JAKOVLJEVIĆ DRAGAN

Kiadói és nyomdai tevékenység a szerbek körében a középkor végén és az újkor hajnalán67

MENYHÁRT KRISZTINA

A protestánsok és a pravoszláv keresztények kapcsolatai az Oszmán Birodalom korában81

ISTVÁN ANNA

A magyarországi szlovákok evangélikus énekeskönyve és irodalomtörténeti hagyományai105

RÁGYANSZKY GYÖRGY

A Dűsevní Líst (1922-1941) mint a muravidéki evangélikus nyelvtervezés forrása117

DUDÁS ELŐD

A reformáció és a nyugat-magyarországi horvátok.....129

ZSILÁK MÁRIA

A szlovák evangélikus irodalom gyökerei141

KISS SZEMÁN RÓBERT

Tájérombolás és tájépités Kollár Észak-itáliai útírajz-ában – Keszthely, Zalavár, Zalaapáti151

URKOM ALEKSANDER

Vallási terminológia a jelentősebb magyar–szerb két-nyelvű szótárakban163

JANIEC-NYITRAI AGNIESZKA

Illúzió és dezillúzió között Comenius A világ útvesztője és a szív paradicsoma című művében179

DUDÁS MÁRIA

A jó pap is holtig tanul, avagy magyar és bolgár frazémák pap kifejezéssel193

LUKÁCS ISTVÁN

A horvátok szerepe az erdélyi vallási küzdelmekben a XVII. század első felében203

MANN JOLÁN

A reformáció eszméjének interpretációja Miroslav Krleža műveiben213

A reformáció jelentősége a szellemi életben

Előszó helyett

NYOMÁRKAY ISTVÁN

Azt a nagy hatású és méretű társadalmi és vallási mozgalmat, amelyet a XV-XVI. századi egyház szellemének és nagyrészt gyakorlatának elutasítása, valamint a kereszténység gyökéréhez, a Szentíráshoz való visszatérés igénye és megvalósítása jellemzett, reformációnak nevezzük. „A reformáció...nem volt egyéb, mint sok hiábavaló keresés és tapogatózás után végre bekövetkezett újra megtalálása a keresztyén vallásban a keresztyénség lényegének: a hit kegyelmi életének, amely teljesen Istenen függ, egyedül az ő igéjének engedelmeskedik és ennél fogva teljesen szabad.” (Révész I.7.). Érdemes magának a kifejezés jelentésének alaposabb meghatározását is idéznünk. Az ’átalakít, visszaalakít’ értelmezés adja vissza legpontosabban ’reformare’ ige jelentését (vö. Finály), A német etimológiai szótár (DudEt), az eredeti latin jelentés szerint: ’verbessernde Umgestaltung’; „Umgestaltung; sittliche, religiöse Erneuerung” értelmezést adja. Az ÉKSz antifeudális társadalmi, politikai és ideológiai mozgalomként is értelmezi.

A reformációt megelőző reneszánsz szellemi mozgalma a XIV. században indult Itáliából, a XV. századra terjedt el Európában, de a XV. században hatása véget is ért. A mozgalom neve újjászületést jelent, olyan korszak és olyan eszmék újjászületését, amelyekben a vallás háttérbe szorul még akkor is, ha külsőségeiben, látványosságában tovább él. A magyar szépirodalomban az itáliai reneszánsz szemléletet, életfelfogását és életmódját találóan és művészi szemléletességgel mutatja be Herczeg Ferenc „Az Élet kapuja” című regényében amely Bakócz Tamás esztergomi érsek pápaválasztási „hadjáratának” rövid történetét, a pápaválasztás színhelyén,

mutatja be. Megjegyzendő, hogy ez az a regény, amelyért szerzőjét irodalmi Nobel-díjra jelölték, a díjat azonban nem kapta meg. „Sokat mond, hogy Herczeg legjobb két művét, a Bizánc-ot és Az élet kapujá-t akkor alkotta, amikor az egész nemzetet okkal szorongató aggodalomban, ha a maga szemléletén belül s a maga szintjén és módján is, személyen osztozott” (Herczeg Ferenc Emlékezései. Szépirodalmi Könyvkiadó 1985. Németh G. Béla).

A reneszánsznak a tudományokat, főként a történelmi gondolkodást is megújító kritikai szelleme, a humanizmus nemcsak a klasszikus, hanem a keresztyén embereszmény felfedezéséig akart visszamenni. A humanisták „csaknem egész Európában , ahová az új szellem egyáltalán behatol, elidegenednek az egyház...fejlődésétől, dogmatikájától, rituáléjától, erkölcsi rendjétől- és megtalálják az utat Jézushoz és Pál apostolhoz. Vezérük, a lángeszű Rotterdami Erasmus... meggyőző erővel hirdeti, hogy a keresztyén életnek, az egyház életének is, egyetlen mértéke és iránytűje lehet csupán az Evangélium” (Révész I. 14.).

A reneszánsz kor legjelentősebb, napjainkig ható találománya a könyvnyomtatás. Gutenberg 1456-ban jelentette meg a latin nyelvű Bibliát, a Vulgatát, amely a görög nyelvű Septuaginta fordítása, így természetes és részben közismert, hogy a két szöveg között érdekes, elmélyedő kutatást és magyarázatot igénylő részeket találunk, amelyek a görög szöveg és a latin fordítás egy-egy szava közötti jelentéskülönbségen alapulnak, és így természetesen jelentős mértékben befolyásolják a szóban forgó szövegek értelmezését. A „Septuaginta” a hetven könyvet tartalmazó Szentírás, mint említettük, görög-, a „Vulgata” pedig latin nyelvű. Mivel a reneszánsz az egyház megújulását is előtérbe helyezte, ez a tény magával hozta az általában használt, közkézen forgó latin nyelvű Biblia szövege szemantikai vizsgálatát is. Érdekes és nyelvtanulásra is biztató a Septuaginta és a Vulgata egy-egy olyan részletének egybevetése, amelyek félreértésekre vagy különböző értelmezésekre adhatnak okot. Sokszor találkozunk olyan szavakkal, nem ritkán értékítéletet

vagy más minősítést kifejezőkkel, amelyek jelentésén csupán akkor gondolkodunk el, ha speciális szövegkörnyezetben olvassuk vagy halljuk őket. A köznyelvben is mindennapiak az olyan megállapítások hogy pl. valaki tökéletesen végzi munkáját; tökéletesen tud angolul vagy más nyelven például „perfekt angol, német” stb.), ha azonban a Bibliát olvasó ember – egyebek mellett – a Máté evangéliuma 5. rész 8. versét olvassa: „Ti azért legyetek tökéletesek, mint ahogy mennyei Atyátok tökéletes” különösnek tartja a ‘tökéletes’ ‘perfekt’ jelző használatát. Árnyaltabb és az adott kontextusban lényegét kifejező interpretációhoz közelebb visz a ‘tökéletes’ jelentésű szó (szavak) mögött meghúzódó, a görög nyelvi kifejezés világképének ismerete. Tökéletességen a mai nyelvhasználat befejezettséget, teljességet, hibátlanságot, a rendeltetésnek való maradéktalan megfelelést érti. A tökéletességet, befejezettség állapotát elérni lehetetlen, sőt a Biblia szemlélete szerint (különösen az Istenhez való hasonlóság tekintetében) bűn is. Ezért is furcsa, sőt lehetetlennek, elfogadhatatlannak tűnik – egyebek mellett – ha valakiről az állítják, hogy perfekt, azaz tökéletes angol, francia vagy más idegen nyelvtudással rendelkezik, ami csupán hétköznapi gondolkodásunk szerint is abszurd. Amint a bibliafordítások is mutatják, ‘befejezett, további munkát vagy tanulást nem követelő’ kifejezést (tulajdonságot), az indoeurópai nyelvek többsége a perfektív (befejezett szemléletű) ige múlt idejű szenvedő melléknévi igenévvel; participium fejezi ki. A Vulgátában az idézett rész így olvasható: Estote ergo vos perfecti sicut et Pater vester caelestis perfectus est. A Septuaginta görög szövegében a „perfectus” participium helyett használt ‘téleios’ melléknév nem statikus állapotot, hanem bizonyos cél felé tartó törekvést fejez ki, amit Pál apostol Filippibeli gyülekezetéhez írott levelének egy részlete (3:12) is megerősít. Meggyőzően mutatják ezt a szövegek (a hivatkozott szöveget latin, magyar és horvát fordításban közlöm): Máté evangéliuma 5:48: Ti azért legyetek tökéletesek, mint ahogy mennyei atyátok tökéletes – Estote ergo vos perfecti, sicut Pater vester caelestis perfectus est – Budite dakle savršeni ka što je savaršen Otac vaš

nebeski. A Septuaginta „tökéletes”-nek értelmezett kifejezője a telos melléknév, amely valamely cselekvést (esetünkben a tökéletességre való haladást, törekvést) jelenti, nem pedig befejezett, kész állapotot, ezt támasztják alá Pál apostol szavai (Filippi - beli gyülekezethez írott levelében: Nem mintha elértem volna mindezt (ti. a tökéletességet, Ny.I.), vagy már célnál volnék,...egyed teszek: ami mögöttem van, azt elfelejtve, ami pedig előttem van, annak nekifeszülve futok egyenest a cél felé...; Ne kažem da sam to već postigao ili da sam već postao savršen...Hasonló kérdést jelent a János evangéliuma 21:15-16 része, amely arról szól, feltámadása után Jézus megjelenik tanítványai előtt, és legkedveltebb tanítványát, Pétert megkérdezi, hogy „Szeretsz-e engem?” Az ember könnyen átsiklik olvasott, vagy hallott és így megértettnek vélt szövegeken anélkül, hogy igazi jelentésüket felfogná. Ennek oka legtöbbször a különböző nyelvek fogalomszavainak sokszor csupán árnyalati, de a közlés lényegét mégis alapjaiban érintő eltérése vagy az egyes nyelvek kifejezésbeli gazdagsága és árnyaltsága közötti különbség lehet, ami tulajdonképpen a műfordítás és általában véve az egyik nyelvről a másikra való átültetés egyik fő problémája is. Feltevésünk példája egy rövid dialógus a János evangéliuma: 21:15-17. Ez a rész azt örökíti meg, hogy feltámadása után a feltámadott Jézus Péterhez fordul megkérdezve tőle, hogy ‘Simon, Jóna fia *jobban szeretsz-e engem, mint ezek?* A pozitív válasz Péter részéről: igen, Uram, te tudod, hogy szeretlek téged! Jézus ezt mondta neki: ‘legeltesd az én bárányaimat’. A kérdést Jézus még kétszer megismétli és mindkét esetben pozitív választ kap.

A görög szövegben az első és második kérdésben ‘szeret’ jelentésben más igét használ Jézus és más Péter. Végül a harmadik kérdést Jézus is felteszi, de ‘szeret’ ige jelentésében Jézus és Péter más igét használ, míg végül a harmadik kérdést Jézus is a Péter válaszaiban szereplő igével teszi fel. A görög szöveghez igazodik a latin fordítás is. A kérdés és a válasz közötti különbség kérdését a teológusok magyarázzák. Az első két kérdés görög és latin igéjével kifejezett világkép az első Jézusi kérdésnek azt a értelmezését is lehetővé teszi,

hogy 'jobban ezeknél ? jobban mint ezeket'. A névmás itt vonatkozhat nem csupán a többi tanítvány személyére, hanem mindenre, ami Péter életét kitölthette (halászat, stb).

A reformáció a „hivatalos” kezdetétől 1519. október 31-ét jelöli a történelem, amikor Luther Márton kiszegelte 96 tételét a Wittenbergi vártemplom kapujára.

A tételekben kifejezett megállapítások és kívánságok természetesen nem csupán a hitéletre, hanem a közéleti és politikai körülményekre, a társadalom széles rétegeire is vonatkoztak, mintegy megfogalmazva a vallás világról való gondolkodását. Ezek a célok világosan jutnak kifejezésre Luther Márton ismert téziseiben : *sola scriptura* (egyedül az Írás), *sola gratia* (egyedül a kegyelem) *sola fide* (egyedül a hit). Az első meghatározás azt fejezi ki, hogy a keresztyén (keresztyén) élet valamennyi területén a meghatározó irányt kizárólag a Szentírás szabja meg. A Szentírásnak kell mértékadónak lennie, nem helyettesíthető sem katekizmusokkal, sem különböző egyházi rendelkezésekkel, sőt pápai tekintéllyel sem. A reformátorok különösképpen hangsúlyozzák, hogy a bűnös ember megmentése nem érhető el sem jó- cselekedetekkel, sem adományozó készséggel, sem a szentek közvetítésével hanem egyedül és kizárólag az isteni kegyelemtől függ (*sola gratia*). A hitéletre természetesen Isten szavainak hallgatásával és olvasásával, tehát a Biblia tanulmányozásával lehet jutni.

A *sola fide* ('egyedül hit által') a legpregnansabban Pál apostol szavaiban jut kifejezésre: *Gratia enim estis salvati per fidem; et hoc non ex vobis, Dei donum est* – 'Da, da, milošću ste spašeni – po vjeri, To ne dolazi od vas; to je dar Božji.

A reformáció, protestantizmus, protestáns kifejezések tovább élnek a köztudatban. A *protestáns* megnevezésnek széles körű jelentése van, vele jelölik az összes keresztyén vallást a római-és görög katolikuson és ortodoxon kívül A *református* terminusnak szűkebb jelentéskörű, a kálvinista vallást jelenti.

A német protestánsok többsége lutheránus. A Lutherről elnevezett felekezet híveit evangélikusoknak is nevezik.

A reformáció eszméi természetesen meghatározott történelmi helyzetben terjedtek párhuzamosan más szellemi irányzatokkal, mindenek előtt a humanizmussal. Amint az igazi humanisták régi és sértetlen eszméket kerestek, amelyeket a görög és római ókorban véltek megtalálni, a reformátorok a hit megújítása alapjául a Bibliában találtak hiteles és mértékadó alapot, amit a Biblia jelentőségének hangsúlyozása már a 14.századtól kezdett kibontakozni. Az első teológus és egyházpolitikus, aki a Szentírást kutatva kijelentette, hogy a hit egyetlen forrása a Biblia, Marsilius de Padua volt. Véleménye szerint az egyházi törvénykezésnek a hívők széles rétegén kell alapulnia. Hangsúlyozta továbbá, hogy a pápaság intézménye nem isteni akaratból vagy isteni jogból, hanem inkább gyakorlati okokból jött létre.

Ugyanígy A XIV. századra esik egy másik jelentős egyházpolitikus, Johann Wiclif működése. Az ő korában az egyház már sokat veszített tekintélyéből. Így keletkezett kedvező külső körülmény a református hittételek kifejtésére, A hit alapja a Szentírás; az egyháznak le kell mondania a világi hatalomról és a gazdagságról. Wiclif elvetette a szentek tiszteletét és tagadta az egyházak bűnbocsánati hatalmát.

A szentírást Vulgata alapján gondolta fordítandónak. Tézisei elterjedtek cseh nyelvterületen és a huszita mozgalom alapjaivá váltak.

Számunkra, a magyarok számára a huszitizmus sok szempontból fontos, különös tekintettel a huszita Bibliára, amelynek fordítói Tamás Pécsi és Bálint Újlaki voltak. A reformáció okai helyett egyszerűbb és megbízhatóbb a pusztán történeti tárgyalásban a reformáció előzményeiről beszélni: a nyugat-európai keresztyén világ vallási és egyéb állapotáról a 15. és 16. század fordulóján.